

Teoriens årti

70'erne revisited

AF BERNARD ERIC JENSEN

70'erne var en turbulent og grødefuld tid, også i en faghistorisk sammenhæng. Det var en tid med opbrud og nydannelser, interessen for historiografi, metode og teori blomstrede op, nye forskningsfelter blev taget op, der blev undervist og forsket på tværs af faggrænserne, nye tidsskrifter blev grundlagt for at give fagkritikken et hjemsted, traditionelle fagtidsskrifter fik et nyt udseende og indhold for at gøre traditionskritikken til skamme, og i hverdagen satte kritik og konfrontation sit præg på de historiske institutter. Men historiografisk set er 70'erne en forsømt periode: der findes kun få forsøg på at analysere og karakterisere datidens historikermiljø.¹

Kontrasten mellem datidens faghistoriske grøde og eftertidens historiografiske øde gør det oplagt at spørge: hvorfor har interessen for at se nærmere på faghistorien i 70'erne været så beskeden? Det skyldes sikkert flere forhold. Den historiografiske tilbageholdenhed kan forklares med, at det er vanskeligt at forske i ens egen historie. Det kræver, at man kan foretage et perspektivskift, fordi man skal kunne betragte det, man har oplevet og deltaget i, ikke alene indefra men også oppefra og udefra.

Tilbageholdenheden kan også forklares med, at det er vanskeligt at få ordentligt hold om, hvad der skete i 70'erne, fordi flere projekter blev lanceret samtidigt og kom til at krydse hinanden. Ud fra en synsvinkel er det afgørende i 70'erne, at nye forskningsfelter dukkede op og voksede sig stærke – et forhold, der medførte en ændring i, hvem det er der forsker i og skriver historie. De mest oplagte eksempler er arbejder- og kvindehistorien. Ud fra en anden synsvinkel skal det væsentlige i 70'erne findes i det forhold, at den voksende interesse for

historiografi, teori og metode begyndte at ændre afgørende ved fagets normer og selvforståelse. Det var ikke længere tilstrækkeligt, at man kunne gennemføre en disciplineret kildekritisk undersøgelse, der blev nu også stillet krav om en historiografisk-teoretisk positionering af den valgte tilgang. Det repræsenterede en betydelig skærpelse af de faglige kvalitetskrav.

Det interessante i 70'erne er under en tredje synsvinkel, at der blev sat spørgsmålstegn ved selve grundlaget for den etablerede arbejdsdeling fagene imellem, og i kølvandet herpå blev der igangsat et intensivt samarbejde på tværs af faggrænserne. Det videnskabsteoretiske felt var et sådant tværfagligt forskningsfelt, men der blev også etableret et flerfagligt samarbejde med fx litteraturhistorikere og antropologer/etnologer. Under en fjerde synsvinkel skal det perspektivrige søges i det forhold, at dansk faghistorie i 70'erne blev mere international i sin orientering: mange historikere begyndte at forholde sig aktivt diskuterende til hypotesedannelser, begrebsbestemmelser og teorikomplekser i den udenlandske debat. Det vigtige i 70'erne kan under en helt femte synsvinkel siges at være, at det ømfindtlige spørgsmål om fagets brugsværdi igen kom på fagets dagsorden og dermed også spørgsmålet om forholdet mellem videnskab og politik.

Der er dog ikke kun et problem med at få hold om, hvad der skete i 70'erne, der er tillige et problem med at få fastsat den alen, med hvilken datidens indsats skal måles. Her findes det tredje forhold, der kan forklare eftertidens historiografiske tilbageholdenhed. Skal man skelne mellem, hvad der i 70'erne var en frugtbar 'landvinding' og hvad en uheldig 'fejludvikling', må man ikke kun klarlægge, hvem der gik sejrrigt ud af kampen, men også om den fik den rigtige vinder. Det kræver en stillingtagen til konflikt- og brudfladerne i datidens faghistorie, og at gøre det på en kritisk-argumenterende måde vil volde en hel del historikere besvær, da interessen for teori, metode og historiografi har været klart vigende gennem de sidste 10 til 15 år.²

Teoriens årti er en af de betegnelser, der kan hæftes på 70'erne. Hverken før eller siden synes interessen for og tiltroen til teori at have været så stor som netop i 70'erne. En af de udfordringer, der derfor må tages op, er at besvare spørgsmålet: skal den øgede teoriinteresse ses som en betydningsfuld 'landvinding' eller var den blot en midlertidig 'fejludvikling'? En besvarelse af spørgsmålet forudsætter undersøgelser af, hvorledes teori blev forstået og brugt i 70'erne. Et velbegrundet svar forudsætter imidlertid mere end en historiografisk udredning, det kræver tillige analyser af forsknings- og fremstillingsprocessens dynamik og kendetegn. Et tilfredsstillende svar fordrer således en samtænkning af det historiografiske og historieteoretiske forskningsfelt. Det følgende er dog blot tænkt som et første forsøg på at karakterisere og vurdere teoriens årti med udgangspunkt i en genlæsning af en række tekster fra den fagkritiske fløj af 70'ernes danske universitetsmiljø.

Clio skuer bagover for at komme videre.

EN TUR TILBAGE TIL 70'ERNE

At genlæse tekster fra 70'erne er en underlig, men perspektiverende erfaring. Ved læsningen finder jeg, at teksterne på samme tid virker velkendte og ganske fremmede. På et plan giver de ikke anledning til de store overraskelser: jeg finder de synspunkter, jeg forventer at finde. På et andet afslører læsningen, at der er meget i teksterne, jeg i dag hverken kan huske eller umiddelbart forstår. Som den skrider frem, opleves afstanden i tænkemåde igen og igen: jeg overraskes ikke alene af den anvendte argumentationsform, men forbløffes også over det bombastiske sprog og den selvsikre stil.

Det sker ved genlæsningen af Ole Fogh Kirkebys *Kapitallogik og historie. Bidrag til en fagkritik* – en bog, jeg oprindeligt læste, da den udkom i 1975. I dag er det ikke kun den valgte tilgang, der giver anledning til undren, jeg overraskes også over de mange steder, hvor der mangler et spørgsmålstegn eller en indsigelse i margenen på mit eget eksemplar. Dens sigte var det ærværdige at bidrage til "udviklingen af en kritisk videnskab om samfund og historie", men så snart jeg læser videre, bliver jeg såvel skeptisk som stridslysten. Det sker, når jeg ser begrundelsen for at tage hermeneutik og fænomenologi op til kritisk behandling; den er, at de udgør "det videnskabsteoretiske og erkendelsesteoretiske grundsyn, der ligger bag fx socialdemokratiets eller det radikale venstres praksis". Det fremføres uden nærmere argumentation, har karakter af en præmis – noget, der tages for givet. Oplevelsen af at være på besøg i en fremmed verden kulminerer første gang ved slutningen af indledningen, hvor Fogh Kirkeby skriver:

Det har været mit perspektiv at binde kritikkens udgangspunkt og konklusionshorisont til den proletariske revolution, og jeg håber dette er lykkedes, al den stund der ikke findes sikre og uomtvistelige fremgangsmåder i denne sag, men vejledende perspektiver – her først og fremmest Marx' kapitalanalyser – samt følingen med og følelsen af, hvad klassekampens nuværende historiske betingelser kræver.³

Når man kan få sig noget af et 'kulturchok' ved genlæsningen af *Kapitallogik og historie*, er det fordi teksten så at sige bevæger sig inden for rammerne af et lukket univers: den er skrevet for 'vennerne', 'de indviede'. Det fremgår af den anvendte argumentationsstrategi. Fogh Kirkeby går kun i clinch med andre tænkemåder, når det drejer sig om positioner inden for den fagkritiske/marxistiske tradition: her fremlægges argumenter og begrundelser. Når det derimod gælder selve udgangspunktet i Marx' værker, fremføres der ingen argumenter for, at det skulle være et særligt frugtbart startpunkt – det er igen noget, der helt tages for givet. Og når det drejer sig om talsmændene for den "borgerlige historie- og

samfundsvidenskab", er kritikken det altafgørende; det overvejes aldrig, om de kunne tænkes at have noget givtigt at sige.

Det kan i dag være vanskeligt at sætte sig ind den mentale horisont, inden for hvilken en sådan tankegang og fremstillingsform blev oplevet som frugtbar og troværdig. Ved læsningen melder en fristelse sig derfor igen og igen: fristelsen til med eftertidens bagklogskab at trække på skuldrene af datidens dårskab. Men så melder eftertanken sig. En sådan distanceren må vel i grunden betragtes som en falliterklæring for en faghistoriker: hvis ikke historikere kan nå frem til en rimelig forståelse og forklaring af andre tiders tilgange og tankesæt, hvad skal vi så med dem. Og dernæst melder spørgsmålet sig: hvad er egentlig grundlaget for eftertidens bagklogskab? Har dansk faghistorie i løbet af de sidste 15 år fået bearbejdet de problemkomplekser, der optog mange i 70'erne, på en frugtbar måde? Det er der ikke meget, der tyder på. Måske er det snarere sådan, at der bag eftertidens bagklogskab gemmer sig en hel del problemfortrængning.

TEORIHISTORIE

At teori kom til at sætte sit præg på 70'erne må tilskrives det forhold, at der dengang blev skrevet utrolig meget teorihistorie. Behovet herfor voksede sig stort i kølvandet af studenteroprøret, der satte traditionskritikken på dagsordenen. En kritisk stillingtagen til den etablerede faghistorie forudsatte ikke alene indsigt i dens principper og grundlag, men også viden om alternative traditionsdannelser. Det var med udgangspunkt i det fagkritiske miljø, at der midt i 70'erne blev udgivet tre teorihistorier: Jes Adolphsen & Steen Buscks *Historievidenskabens teori* (1974/75), Ole Fogh Kirkebys *Kapitallogik og historie* (1975) og Ib Thiersens *Introduktion til historieteori* (1976).

De tre fremstillinger har flere fælles kendetegn. De forsøger at give en kritisk komparativ fremstilling af forholdet mellem positivisme, hermeneutik og marxisme og er alle skrevet ud fra en marxistisk inspireret position. Den mest interessante i nærværende sammenhæng er *Historievidenskabens teori*. Den var et led i omstruktureringen af metode- og teoriundervisningen og blev følgelig brugt meget og derfor genoptrykt flere gange. Den var et produkt af et tværfagligt samarbejde: Adolphsen er filosof, Busck historiker af fag. De havde også et vide-regående ambitionsniveau end Fogh Kirkeby og Thiersen, idet de ville koble teorihistorien sammen med samfundshistorien.

I første halvdel af 70'erne havde Steen Busck sat sig for at formulere en kritik af den fremherskende metodeteori og opbygge en alternativ tilgang til fagets metode og teori. Det skete i *Historikeren og samfundet* (1972)⁴, *Historisk metode: ide-*

ologi eller videnskab? (1973)⁵, *Historievidenskabens teori* (1974/75)⁶ og *Alternativ metodeundervisning* (1975)⁷. Disse skrifter giver et indblik i, hvorfor interessen for teori var så stor; et sted blev det formuleret på denne måde:

Historie har som al anden videnskab både elementer af teoretisk og praktisk karakter, og er man sig ikke de teoretiske elementer bevidst får man en ureflekteret og ideologisk historieskrivningspraksis, der kun ved tilfældige lykketræf ikke er utilstrækkelig, ligegyldig og misforstået. På samme måde får man ligegyldig og tom teori, hvis den ikke er orienteret mod praksis. Som parafrase af et gammelt Kant-citat kunne vi sige: praksis uden reflekteret teori er blind og teori uden praksis er tom.⁸

Teori og teorihistorie indgik som momenter i en faglig bevidstgørelsesproces. Udgangspunktet var, at teoretiske overvejelser ikke må opfattes som en ligegyldig pendant til en faghistorisk forsknings- og formidlingspraksis, de skal tværtimod ses som en måde at forbedre denne praksis – altså som et middel til at løfte sig selv op ved hårene. Teori fik tildelt såvel en kritisk som en konstruktiv funktion i forsknings- og fremstillingsprocessen.

Den kunne fungere kritisk på to måder. Den stiller historikerne over for et krav om at tænke sig selv med: de må kunne forstå deres egen virksomhed som led i en historisk-social proces. Dette krav om selvapplikation formulerede Busck således: "En historisk og/ eller samfundsvidenskabelig metode, der vil kaldes videnskabelig, må (..) kunne begribe sig selv som historisk og socialt fænomen".⁹ Teori blev også brugt til at gøre op med tendensen til at behandle metodeproblemer uafhængigt af en teoretisk analyse af fagets genstandsområde – det, der blev kaldt den borgerlige videnskabs "metodefiksering". Busck ville vende forholdet på hovedet: "Objektet sætter metoden, materien ideerne. Marxisme er også i erkendelsesteoretisk forstand materialisme, ikke idealisme".¹⁰ Teori fik endvidere tildelt en konstruktiv funktion: skal historikere nå frem til en kvalificeret helhedsopfattelse – lød argumentationen – har de brug for teoretisk indsigt i samfundets struktur og dynamik. Marxismen var i 70'ernes fagkritiske miljø det teorikompleks, der fremstod som det mest lovende i så henseende, og med udgangspunkt heri blev der gjort forsøg på at fremlægge en struktureret helhedsanalyse – fx i *Klassestrukturen i Danmark 1870-1920* (1974)¹¹ og *Det danske classesamfund 1920-1940* (1976).¹²

Historievidenskabens teori var led i et forsøg på at etablere en alternativ metode- og teoritradition på dansk grund. I februar 1974 erklærede Adolphsen og Busck frejdigt, at de manglende afsnit om "Marx og Engels" og om "positivismens, hermeneutikkens og marxismens historie under monopolkapitalismen" ville være på plads samme efterår, men af forordet til anden udgaven fra januar 1975 frem-

gik det, at projektet ikke ville blive ført til ende på grund af, hvad der blev kaldt "uløste teoretiske problemer" og "diverse teoretiske vanskeligheder". Adolphsen og Busck satte ikke navn på disse vanskeligheder, men man kan slutte sig hertil. Projektet synes at være løbet ind i mindst to problemer.

I et forsøg på at få deres teori og praksis til at hænge sammen, havde Adolphsen og Busck sat sig for at tænke teoriehistorien sammen med samfundshistorien med udgangspunkt i marxismen. Men her kom deres teori til kort, idet den slet ikke formåede at fremme forståelsen af andre tilgange og konkurrerende traditioner, men førte til en udpræget karikering. Hans Fink ramte hovedet på sømmet, da han i en anmeldelse påpegede, at *Historievidenskabens teori* "gør det temmelig uforståeligt, at ikke alle mennesker i vore dage, der bare har et minimum af omløb i hovedet, skriver dialektisk og materialistisk historie".¹³

Adolphsen og Busck ønskede også at give en introduktion til marxismens historie, men var på det rene med, at den teoriehistorisk består af flere konkurrerende traditionsdannelser. Medens de måske kunne forvente, at fagkritiske læsere af *Historievidenskabens teori* ville kunne acceptere en karikeret fremstilling af en positivistisk og hermeneutisk tilgang, kunne de ikke forvente, at samme fagkritiske læsere ville godtage en karikeret fremstilling af en marxistisk tilgang. I *Alternativ metodeundervisning* (1975) kan man se, hvordan Busck søgte at tackle problemet med konkurrerende former for fagkritik/marxisme. Han skelnede her mellem "diamat-folkene" (tilhængerne af den dialektiske materialisme), "kritpoløkkerne" (tilhængerne af kritikken af den politiske økonomi) og "praktikerne" (dem, der mener, at praksis er det eneste kriterium for teoriens holdbarhed), og målet var at opstille en model, alle tre grupper ville kunne godtage. Men en nærlæsning af teksten viser imidlertid, at Busck ikke for alvor troede herpå: det forudsatte jo, at grupperne ville være villige til at godtage et kompromis på områder, hvor vitale teoriinteresser stod på spil.

Når interessen for teoriehistorie var så udbredt i 70'erne, skyldtes det, at mange havde et ønske om at orientere sig i de foreliggende traditionsdannelser og placere sig i forhold hertil. En af de bøger, der søgte at imødekomme dette behov var Perry Andersons *Considerations on Western Marxism* fra 1976, der året efter blev oversat til dansk og udgivet i serien *Historie & Klassekamp* hos forlaget Suenson. Den fik en blandet modtagelse.

Ib Nørlund afviste den i *Land og Folk* som uinteressant, fordi Anderson fuldstændigt forkastede den 'østlige' marxisme. Uffe Østergård var i *Historievidenskab* ganske forbeholden; han betragtede bogen som "en spændende provokation", men advarede samtidig mod "Andersons skråsikre affejning af en hel tradition" som en form for "filosofisk perverteret marxisme". N. H. Sørensen pegede i *Kristeligt Dagblad* på, at bogens tema var vigtigt, fordi det blotlagde, hvad han kaldte "den skæbnesvangre vej til en 'kystbane-socialisme'". Mest begejstret var

Søren Kjørup i *Information*: bogen var "lærerig læsning", fordi Anderson havde løst den stillede opgave "forbilledligt" og forholdt sig "ganske udogmatisk" til den marxistisk tradition.¹⁴

Considerations on Western Marxism er en analyse af fremtrædende marxistiske teoretikere, hvor 3. generationsteoretikerne (vestlig marxisme à la Lukacs, Gramsci, Horkheimer, Sartre og Althusser) sammenlignes såvel med klassikerne (Marx og Engels) som med teoretikerne fra 1. (fx Kautsky og Plekhanov) og 2. generation (fx Lenin og Luxemburg). Teorihistorien var blevet udarbejdet i et forsøg på at tackle et påtrængende problem: at få afklaret hvilken tradition inden for marxismen var den bedste og dermed den, der ville have fremtiden for sig. Anderson interesserede sig ikke alene for teoretikernes teoretiske indsats, men også for deres socialhistorie og politiske virksomhed, og når han skulle vurdere de forskellige tilgange, skete det i lyset af såvel de teoretiske som de sociale kendetegn ved Marx og Engels' bedrift. For Anderson var det afgørende, at princippet om enheden af teori og praksis blev fastholdt, og at det teoretiske arbejde blev udfoldet i tæt kontakt med proletariats faktiske kampe. Og det fik ham til at stille sig yderst kritisk, ja næsten helt afvisende til den akademiske marxisme i Vesten.

Andersons teorihistoriske intervention i en aktuel strid hvilede på et skrøbeligt grundlag. Det blev han selv klar over, og i en efterskrift trak han på det nærmeste tæppet væk under den fremlagte analyse. Han indrømmede her, at analysen var aldeles reduktionistisk. Forsøget på at indkredse de socio-politiske rammebetingelser for, hvad der blev kaldt "the successful pursuit of Marxism", implicerede, at hele argumentationen kom til at hvile på en genspejlingstænkning. Blev tesen om 'enheden af teori og praksis' taget på ordet, betød den, at kun når den virkelige revolutionære massebevægelse eksisterer, vil den sande teori kunne udvikles. I efterskriften indrømmede han også, at afvisningen af den vestlige marxisme var baseret på noget, der nærmede sig en cirkelslutning: den afveg fra Marx og Engels, derfor var den problematisk. Her blev det forudsat, at det ikke fandtes alvorlige teoretiske brist i den klassiske marxisme, men det var netop det, vestlige marxister havde sat sig for at vise.

Den kritisk-komparative analyse af marxistiske traditionsdannelser stillede Anderson over for et penibelt problem: med hvilken alen skulle de måles. I selve analysen blev der anvendt et helt igennem tilbageskuende kriterium: trofastheden mod den klassiske lære, hvorimod der i efterskriften blev åbnet op for den mulighed, at der var "elements in the classical heritage which were not so much incomplete as incorrect". Men i så fald gav det ikke megen mening løbende at appellere til en traditions autoritet. Anderson søgte at komme ud af den teoretiske klemme, han havde anbragt sig selv i, ved at pege på, at der var behov for at tage "the relationship – actual and potential – between 'historiography' and

'theory'" op til fornyet overvejelse. Marxistisk tænkning omkring forholdet mellem fortid, nutid og fremtid måtte genovervejes med udgangspunkt i følgende antagelse:

...the past cannot be altered by any practice of the present. (...) Politically, the fate of living men and women – in the actual present and foreseeable future – is immeasurably more important for a socialist than any other consideration. Scientifically, however, the overwhelmingly preponderant domain of ascertainable knowledge is in the realm of the dead. The past, which cannot be amended or undone, can be known with greater certainty than the present, whose actions have yet to be done (...). There will thus always remain an inherent scissiparity between knowledge and action, theory and practice, for any possible science of history.¹⁵

I *Considerations on Western Marxism* lagde Perry Anderson op til at droppe ortodoksien som norm og målestok og i stedet begynde at argumentere på egne præmisser. Men det holdt ikke ret længe. Få år senere satte han sig igen for at tage stilling til stridigheder inden for den marxistiske tradition; det skete i *Arguments within English Marxism* (1980), der er en analyse og vurdering af E. P. Thompsons forfatterskab. Men selvom denne teoretisk var en ganske radikal kritiker af traditionel marxisme, søgte Anderson ufortrødent at legitimere grundlaget for sin kritik af Thompson med henvisninger til, hvad der var normen i den klassiske marxistiske lære.

TEORIFORMIDLET HISTORIE

Når teori blev så synlig i 70'ernes danske faghistorie, skyldtes det ikke alene, at interessen for teoriehistorie var stor. Det skyldtes også, at historikere var optaget af spørgsmålet, om teori kunne bruges i undersøgelsen af historiske forløb; de var altså interesseret i muligheden af at udvikle en teoriformidlet historieforskning. Problemkomplekset gik i det fagkritiske miljø under betegnelsen forholdet mellem logik og historie og tiltrak sig megen opmærksomhed, fordi det vedrørte de krav, en marxistisk historievidenskab måtte søge at honorere. Problemet havde en principiel såvel som en praktisk dimension.

Den principielle drejer sig om, hvordan forholdet mellem teori og empiri kan og skal forstås – fx forholdet mellem den almene teoretiske analyse i Marx' *Das Kapital* og empiriske undersøgelser af samfundsudviklingen i Danmark. Denne side af problemkomplekset blev i 1976 taget op i et dobbeltnummer af *Historievidenskab* med bidrag af Hans-Jørgen Schanz, Esben Krause-Jensen, Henrik

Jensen, Ib Thiersen, Jørgen K. Bukdahl og Uffe Østergård og demonstrerede, at det var et felt med meget delte opfattelser.¹⁶ Der er også en praktisk side til spørgsmålet – nemlig hvordan teori kan bruges til at strukturere en undersøgelse af konkrete historiske processer. Her drejer det sig om at få omsat abstrakt teori i en specifik forsknings- og fremstillingspraksis. Der er i 70'erne flere eksempler på en sådan teoriformidlet historie, og her kan det være oplagt at se på to andre udgivelser i Suesons serie om *Historie & Klassekamp*: Niels Finn Christiansens *Fra kapitalismens gennembrud til 1. verdenskrig* fra 1976 og Benito Scocozzas *Feudalismen* også fra 1976.

Christiansens bog var første bind i en serie på tre om *Socialismens historie* og høstede megen anerkendelse i både dags- og fagpressen. Mest forbeholden var Alfred Jensen i *Land og Folk*, der dog fastslog, at fremstillingen "hæver sig over Niels Bankes 'Socialismens historie'". Samme Banke pegede i *Politiken* på, at selvom Christiansen skrev ud fra en marxistisk position, havde han givet "en rimelig vurdering af andre socialistiske retninger". Af dagbladsanmeldelserne var Børge Trolles i *minavisen* den mest positive; han mente, at "som helhed er det absolut en saglig og særdeles velunderbygget fremstilling".¹⁷ Karsten Brink roste den til skyerne i *Historie & Samtidsorientering*, og Gerd Callesen kaldte den i *Årbog for arbejderbevægelsens historie* for "et meget væsentligt bidrag til forståelsen af arbejderbevægelsens og socialismens historie". Ole Karup Pedersen rundede sin anmeldelse i *Historisk Tidsskrift* af med at sige, at det var en dygtig og kyndig fremstilling. I *Kritiske historikere* anmeldtes den af Andreas Nissen, der trods forbehold omkring selve marxismeforståelsen mente, at Christiansen havde "løst opgaven på en fremragende måde".¹⁸

Fra kapitalismens gennembrud til 1. verdenskrig er en teoriformidlet historisk fremstilling. I det fælles forord til serien hedder det, at alle forfattere har "deres teoretiske udgangspunkt i den historiske materialisme", og på de første sider gør Christiansen rede for sin forståelse af dette udgangspunkt – en position, han havde forelagt for den faglige offentlighed i *Den marxistiske historieopfattelse. En introduktion* (1973).¹⁹ I bogens indledning påpeges det, at den historiske udvikling ikke er "en mekanisk proces", da den formes af menneskers praksis, og mennesket – siges det – er et "skabende væsen". Der tales også om, at der findes en række nødvendige "dialektiske love", der virker i alle samfund, men samtidigt siges det, at nødvendigheden af disse lovmæssigheder ikke overskrider "menneskenes indsats". Da det drejer sig om en teoriformidlet fremstilling, kan det være oplagt at rejse spørgsmålet: har dette teoretiske udgangspunkt fremmet indsigten i sammenhængen mellem frihed og nødvendighed i socialismens historie. Kun én anmelder interesserede sig for det spørgsmål, det var Ole Karup Pedersen.

Han opholdt sig ved det paradoksale forhold, at forfatterne bag *Socialismens*

historie mente, at arbejderbevægelsen burde anskues "som den principielt uadskillelige del af kapitalismens økonomiske og sociale udvikling, den har været og er", men havde alligevel valgt at koncentrere sig om dens politiske historie. Men selv inden for en sådan ramme skabte de trufne valg betydelige vanskeligheder. Han savnede fx i Christiansens fremstilling "en inddragelse af kapitalismens eller den borgerlige stats modforholdsregler og manøvreringer over for socialismen", fordi det kunne have bidraget til at tage "enhver form for determinisme eller 'socialistisk endemål' ud af forestillingerne om socialisme". Karup Pedersen kunne være gået længere i sammenligningen af det teoretiske udgangspunkt og den faktiske fremstillingspraksis, men gjorde det ikke.

Man kunne fx se nærmere på, hvordan en fremstilling skrevet med udgangspunkt i den historiske materialisme har redegjort for marxismens fremkomst. I en sådan fremstilling kunne man forvente at finde et forsøg på at give en historisk-materialistisk analyse af opkomsten af og udviklingen i Marx og Engels' tænkning. Men det gør man ikke. I *Fra kapitalismens gennembrud til 1. verdenskrig* finder man en klar og nuanceret redegørelse for Marx/Engels tænkning og virksomhed, men den forbliver fremstillings- og forklaringsmæssigt inden for en i hovedsagen idéhistorisk ramme.

Det er en gylden regel i idéhistoriske fremstillinger, at det altid skal fremgå – direkte eller indirekte – hvornår det drejer sig om en redegørelse for andres synspunkter, og hvornår det er historikeren selv, der taler. Christiansen overholder nævnte regel i det meste af bogen, men netop ved fremstillingen af Marx og Engels' tænkning kommer han i vanskeligheder flere gange. I bogen står der fx at læse, at Marx og Engels "udviklede en videnskabeligt funderet kommunisme", og at deres samfundsteori med tiden blev "videnskabeligt underbygget", men det fremgår ikke af teksten, om der blot er tale om en gengivelse af Marx og Engels' selvforståelse, eller om det er historikerens stemme, man her hører tale. Det er denne sammensmeltning af fremstillingens subjekt og (del)objekt, der kan forklare, at Christiansen afslutningsvis tillader sig den flothed at nedgøre socialdemokratiet med henvisning til dets manglende erkendelsesevner og fordomsfulde vurderinger i modsætning til – forstås – Marx/Engels og Christiansens videnskabeligt funderet indsigt og udogmatiske vurderinger. Igen et eksempel på noget, der ligner en cirkelslutning.

Benito Scocozzas bog om *Feudalismen* – udgivet den 1. maj 1976 – var forsynet med såvel en over- som en undertitel. Overtitlen *Klassekampen i Danmarks historie* angav den røde tråd i de to bind, det var planen at udgive: et om feudalismen og et andet om kapitalismens gennembrud – sidstnævnte udkom dog aldrig. Undertitlen *med et indledende afsnit om den historiske materialisme* må nævnes, fordi bogen var en af de få faghistoriske fremstillinger i 70'erne, hvori der mere detaljeret blev gjort rede for værkets teoretiske udgangspunkt. Det var dog ikke

alene det, der gav bogen en særstilling; den var også en af de historiebøger, der skabte mest debat.²⁰

Feudalismen blev læst vidt forskelligt. Mest afvisende var Niels Banke, der i *Politiken* anmeldte den under overskriften *Misbrug af historien* og især rettede opmærksomheden mod, at der fandtes en hel del "følelsesladet agitation i bogen". Mest affejende i fagpressen var Eirik Fiva i *Kritiske historikere*; han kaldte Scocozza for "den velkjente stalinist" og stemplede hele hans tilgang som en gang "historiemetafysik". Andre læste teksten på en helt anden måde. Jens Ravn Olesen var fuld af lovord i *Kristeligt Dagblad*, han beskrev den som en "besnærende blanding af dygtig historieskrivning og bevidst ensidig historiefilosofi", der "ikke uden videre kan afvises". Ole Karup Pedersen anmeldte den i *Information* under overskriften *Kvalificeret kampskrift*; han betragtede den som "et opmuntrende tegn" og mente, at "bogen fortjener stor udbredelse". I fagpressen var Jens Rahbek Rasmussen den mest begejstrede; han rundede sin anmeldelse i *Fortid og nutid* af med at sige, at "jeg kender ingen mere velegnet pædagogisk introduktion til perioden, og som den første marxistiske fremstilling herhjemme har den krav på interesse fra alle historikere".

Scocozzas teoretiske udgangspunkt strukturerede ikke alene hans tilgang til Danmarkshistorien, men også det overordnede sigte med bogen. Man skal ikke læse mange sider af *Feudalismen*, førend det står klart, at i den er historieforskning, samfundsteori og politik vævet ind i hinanden – eller med Ravn Olesens ord: den var "en forkyndelse af den marxistiske klassekamps nødvendighed". I dagbladene var alle optaget af koblingen mellem videnskab og politik, hvorimod det tema nærmest forblev uberørt i fagtidsskrifterne.

De fleste dagbladsanmeldere afviste ikke en politisk engageret historieskrivning, tværtimod fremhævede flere, at forfatterens engagement gav bogen kvalitet og perspektiv. I *Aarhus Stiftstidende* konkluderede Ole Fenger, at historien om perioden "er aldrig skrevet med større medfølelse over for de svage og større forargelse over for de stærke – og det kan da umuligt være kætteri". Karup Pedersen beskrev den som "historieskrivning med mening og formål" og pegede på, at et marxistisk perspektiv havde "gode muligheder for at give faget en styrket profil". Men der blev set meget forskelligt på, hvordan Scocozza havde håndteret sit politiske engagement. I *Land og Folk* komplementerede Kurt Lund ham for at have tøjlet "sine maoistiske tilbøjeligheder", men den opfattelse delte Niels Banke ikke. Han fandt, at Scocozza var gået over stregen ved "at indblande ren partipolitisk propaganda"; her tænkte han især på det afsnit, hvor man midt i fremstillingen af danske forhold i 1500-tallet finder en højstemt saligprisning af den kinesiske revolution og samfundsudvikling.

Feudalismen er en teoriformidlet historisk fremstilling, og mange interesserede sig derfor for spørgsmålet, om brugen af en marxistisk tilgang havde ført en ny

og bedre erkendelse med sig. Rahbek kaldte den "en epokegørende udgivelse"; den var den første større marxistiske fremstilling af en periode i Danmarks historie og havde på flere punkter fremlagt "gode og uanfægtelige resultater". En pointe hos andre anmeldere – Dahlerup, Fenger og Karup Pedersen – var derimod, at det var overraskende lidt nyt i denne fremstilling; i *Historisk Tidsskrift* konkluderede Dahlerup, at man "med nogen forbløffelse må konstatere, at arbejdet i ikke ringe grad virker traditionelt". Den måde, Scocozza havde anvendt sin overordnede teori, blev også drøftet. Rahbek pegede her på, at "der ikke etableres nogen rimelig sammenhæng mellem lovmæssighederne og særtrækkene [ved den danske udvikling]", og at de konkrete begivenheder, der blev behandlet, derfor kom "til at virke som tilfældigt fyld". Og Fenger pointerede, at det var problematisk, når Scocozza talte om klassekampen i bestemt entalsform, for hvis man så nærmere efter, viste det sig, at "klassekamp blot [er] et andet ord for interessekamp. Hermed forsvinder den røde tråd til fordel for en række veksellende mønstre af spegede tråde, som historikeren må udrede uden hjælp i en færdig opskrift, uden hjælp i religion eller pseudoreligion".

Når *Feudalismen* blev læst af historikere fra det fagkritiske miljø samlede interessen sig om dens udgangspunkt i marxismen. I *Fortid og nutid* pegede Rahbek på, at Scocozzas marxismeforståelse var "meget langt fra (...) alment accepteret" og at det var "forenklet på grænsen til det vildledende, når han præsenterer historisk materialisme som et (mellem marxister) ukontroversielt begreb". I 1066 tog Alex Wittendorff fat om Scocozzas feudalismeforståelse, der blev betegnet som mangelfuld og problematisk, fordi den ikke gjorde klart, at "merarbejdet under feudalismen gennemtvinges ved, at jordejerne kan anvende direkte, juridisk legal tvang". Mest kritisk var Henrik Jensen i *Kritiske historikere*. Kun på et ideologisk plan havde Scocozza noget positivt at byde på, idet han fik brudt de borgerlige fremstillinger monopol. I faglig-videnskabelig henseende repræsenterede den derimod ikke et nybrud: dels var den kendetegnet ved en "tendens til empirisme", fordi "det teoretiske [indtager] en helt marginal placering i forhold til det konkrete stof", dels var den "i vid udstrækning [blevet formet af] de borgerlige fremstillinger".

Det kunne synes oplagt, at man ved en teoriformidlet historisk fremstilling interesserer sig for, hvordan det valgte udgangspunkt blev begrundet, men det gjorde anmelderne ikke. Enkelte antydede dog deres opfattelse: Fenger, Grunnet Jepsen og Ravn Olesen lod det skinne igennem, at de mente, at tilgangen havde sit ophav i en slags religiøs tro – altså noget, der ligger hinsides en videnskabelig-rational argumentation. I *Feudalismen* fremlagde Scocozza sit teoretiske udgangspunkt, men uden at forsøge at begrunde dette valg. Det var imidlertid sket i anden sammenhæng:

Historikeren bliver (...) et produkt af klassesamfundets udvikling, samtidig med at historikeren gennem (...) sin historieforskende praksis yder sin skærv til klassesamfundets udvikling. (...) i sidste instans er det klassekampen, der udfolder sig på bevidsthedsplanet, i erkendelsesprocessen, i videnskaben, i ideernes sfære. Historieskrivning er ideologisk klassekamp. (...) Det erkendelsesslø, som tidligere herskende har etableret, sønderbryder arbejderklassen ved hjælp af sit teoretiske våben, den videnskabelige socialisme (...) forudsætningen for videnskabelig indsigt er, at historikeren tager sit udgangspunkt i den historiske objektive interesse, som arbejderklassen har i sønderbrydningen af klasseherredømmet ...²¹

I *Klassestandpunkt og historisk forskning* (1975) var Scocozza gået i brechen for det synspunkt, at det er historikerens partitagen i klassekampen, der afgør, om hun/han "vil være i stand til at nærme sig en sand eller falsk erkendelse af de historiske sammenhænge". Ser man nærmere på hans argumentation, vil man ikke alene opdage, at den bevæger sig i ring: de fremførte argumenter forudsætter hele tiden holdbarheden af en marxistisk klassekampsanalyse. Man vil også bemærke, at han placerer sig selv i en aldeles usårlig position: alle med andre opfattelser end hans siges at være indhyllet i et erkendelsesslø, der gør, at deres erkendelse må blive falsk. Argumentationsmæssigt burer Scocozza sig således inde i en glasklokke, der sikrer, at han hverken behøver at høre på eller forholde sig til andre synspunkter end sit eget.

LØFTESTANG OG/ELLER BLINDGYDE?

Flere spørgsmål skal nu søges besvaret. Hvad viser 70'erne om brugen af teori? Fungerede den som en løftestang for en faglig udvikling? Eller blev det en forskningsstrategisk blindgyde? Hvad kan man lære af teoriens årti?

Ser man på hvordan man i samtiden læste og vurderede Christiansens og Scocozzas fremstillinger, kan der ikke være tvivl om, at brugen af teori i datiden fungerede som en løftestang: den var med til at frembringe spændende og debat-skabende historiske fremstillinger. Brugen af teori gav fremstillingerne et videregående perspektiv og fremprovokerede en debat om vigtige spørgsmål blandt såvel tilhængere som modstandere af en marxistisk tilgang. De gav anledning til at få overvejet, hvordan nøglebegreber skulle defineres (fx klassekamp), hvordan teori og empiri kunne sammenkobles, og hvordan forholdet mellem et politisk engagement og en faglig fremstilling skulle være. Serien *Historie & Klassekamp* var på den måde med til at hæve det historiefaglige refleksions- og debathniveau.

For den, der i 70'erne fulgte godt med i, hvad der blev skrevet og debatteret,

må et forhold have stået klart: hvis man valgte at betræde teoriens sti, gjorde man det ikke let for sig selv, snarere mere besværligt. En del genvordigheder dukkede op, så snart man skulle finde et teoretisk udgangspunkt, fordi man uvægerligt bevægede sig ind i et særdeles mineret terræn – ikke mindst i en fagkritisk sammenhæng. Andre genvordigheder viste sig, når teorien skulle bruges i praksis. De indhøstede erfaringer med at anvende teori i en konkret undersøgelse godtgjorde, at det var vanskeligt at få teori og empiri til at hænge ordentligt sammen. Når flere trods dette alligevel arbejdede på at få etableret en mere teoriformidlet historie, må forklaringen søges i et ønske om at få løftet ambitionsniveauet i dansk faghistorie.

Men på et punkt bevægede man sig i 70'erne ind i en skæbnesvanger blindgyde. I første række var den at finde i den fagkritiske del af miljøet, hvor man aldrig fik etableret en åben og frugtbar debat om, hvordan valg af teori skulle håndteres. Især to forhold fungerede blokerende. Det første var ortodoksisyndromet: den endeløse diskussion om en bestemt position forholdt sig tilstrækkeligt loyalt til et bestemt sæt kanoniske skrifter. Det var et af tidens paradokser, at traditionsloyale tilgange kom i højsædet i den fagkritiske del af miljøet, men det var faktisk tilfældet. En traditionsloyal tilgang lagde op til, at bestemte spørgsmål ikke skulle rejses eller diskuteres, nemlig dem, der satte spørgsmålstejn ved traditionens udgangspunkt og kerne, men i videnskabelig sammenhæng er enhver form for *Fragenverbot* uacceptabel. Det andet blokerende forhold var den absolutistiske tilgang. Når der blev argumenteret ud fra en præmis om, at alle med afvigende opfattelser altid måtte være galt afmarcheret, havde man indtaget en 'Vi alene vide' position i erkendelses- og videnskabsteoretisk henseende. At ville placere sig selv i en position, hvor man er hævet over enhver form for indvending og kritik, er i en videnskabelig sammenhæng uholdbar.

En af 70'ernes ambitioner var at placere teori og teoriehistorie centralt i faghistorien i et forsøg på at få udviklet et mere kritisk og reflekteret forhold til forsknings- og fremstillingsprocessen. Den målsætning har ikke mistet sin aktualitet i mellemtiden. Skal brugen af teori fungere inden for de givne rammer af dansk faghistorie, må to forhold tages for givet: valg af teoretisk udgangspunkt må ikke fremstå som noget mere eller mindre selvindlysende eller som noget aldeles arbitrært. Når der arbejdes med teori, må det ske inden for en åben eksperimenterende ramme, men samtidig en, der respekterer de foreliggende former for 'procedure- og argumentationstvang' i faget.

I praksis vil det betyde, at beslutningen om at anvende et teorikompleks må søges legitimeret med, at det giver mulighed for at udforske problemstillinger, der er mere frugtbare og perspektivrige end de traditionelle, eller at det lægger op til en forklaringsstrategi, der er mere holdbar og udtømmende end de forhåndenværende forklaringsforsøg – og gerne begge dele på en og samme tid. At

arbejde med en teoriformidlet form for historie vil uvægerligt være en både vanskelig og krævende opgave, men foreliggende erfaringer viser også, at det kan fremme produktionen af vedkommende og tankevækkende historiefremstillinger.

NOTER

1. Her skal nævnes Niels Finn Christiansens artikler: "Tendenser i dansk historieforskning i 1960'erne og 1970'erne – et skitse", *Historie og Samtidsorientering*, 19. årg., 1980 og "Tradition og fagkritik – linjer i Kritiske Historikeres udvikling 1973-83", N. Smith & J. Thomsen (udg.), *10 års kritisk historieforskning*, 1984.
2. Jf. B. E. Jensen, "Selvrefleksion i dansk faghistorie: en status", *Historisk Tidsskrift*, bd. 96, 1996.
3. O. Fogh Kirkeby, *Kapitallogik og historie*, 1975, s. 14.
4. *Den jyske Historiker*, 5. årg., nr. 2, 1972.
5. *Den jyske Historiker*, 6. årg., nr. 2, 1973-74 – genoptrykt med *Efterskrift*, marts 1977 i N. Christensen m.fl. (udg.), *Tradition, opbrud og formidling*, 1978.
6. En eneste forskel mellem første (1974) og anden udgaven (1975) er forordet.
7. *Historievidenskab*, nr. 2, 1975.
8. *Historievidenskabens teori*, 1974/75, s. 7.
9. "Historisk metode", *Den jyske Historiker*, 6. årg., 1973-74, s. 2.
10. "Alternativ metodeundervisning", *Historievidenskab*, nr. 2, 1975, s. 57.
11. *Den jyske Historiker*, 6. årg. nr. 3-4, 1974.
12. *Sst.*, nr. 9, 1976.
13. *Historievidenskab*, nr. 5-6-7, 1976, s. 292.
14. *Land og Folk* 28.2.1978, *Historievidenskab*, nr. 13-14, 1978, *Kristeligt Dagblad* 28.12.1977 og *Information* 6.5.1978.
15. *Considerations on Western Marxism*, 1976, s.220.
16. *Historievidenskab*, nr. 5-6-7, 1976.
17. *Land og Folk* 24.6.1976, *Politiken* 1.3.1976 og *minavisen* 25.2.1976.
18. *Historie & Samtidsorientering* 15. årg., 1976, *Årbog for arbejderbevægelsens historie* bd. 6, 1976, *Historisk Tidsskrift* bd. 77, 1977 og *Kritiske historikere* nr. 2, 1978.
19. Trykt i *Historisk Tidsskrift*, 12 r, bd. 4, 1973.
20. Anmeldelser i dagspressen: *Aktuelt* 31.5.76 (Viggo Sjøquist), *Berlingske Tidende* 1.5.76 (Jørgen Grunnet Jepsen), *Information* 11.5.76 (Ole Karup Pedersen), *Kristeligt Dagblad* 11.6.76 (Jens Ravn Olesen), *Land og Folk* 10.6.76 (Kurt Lund), *Politiken* 5.6.76 (Niels Banke) og *Aarhus Stiftstidende* 27.9.76 (Ole Fenger) og i fagpressen: *Fortid og nutid* 1976 (Jens Rahbek Rasmussen), *Historie & Samtidsorientering* 16. årg., 1977 (Birgit Knudsen), *Historisk Tidsskrift* bd. 78, 1978 (Troels Dahlerup), *Kritiske historikere* nr. 2, 1976 (= *Historievidenskab* nr. 10-11, 1977) (Henrik Jensen) og nr. 4, 1977 (Eirik Fiva) og *1066* 6. årg., nr. 2, 1976 (Alex Wittendorff). I en efterskrift i 2. udgaven fra 1977 søgte Scocozza at svare nogle af sine kritikere, hvilket fik en af dem – Henrik Jensen – til at komme med et gensvar (*Kritiske historikere* nr. 4, 1977).
21. "Klassestandpunkt og historisk forskning", *HIST*, 6. årg., nr. 8, 1975, s.31-35.

HISTORIENS KULTUR

FORTÆLLING KRITIK METODE

Tilegnet Niels Finn Christiansen

Redigeret af

Ning de Coninck-Smith,
Mogens Rüdiger og Morten Thing

Museum Tusculanums Forlag

KØBENHAVNS UNIVERSITET 1997
